

حقوق متقابل مردم و حکومت

در جمهوری اسلامی ایران

www.ketab.ir

عیوضی، محمدرحیم، ۱۳۳۹ -
حقوق متقابل مردم و حکومت در جمهوری اسلامی ایران/تالیف: محمدرحیم عیوضی
تهران: مؤسسه فرهنگی هنری و انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۹۴.
۲۸۰ ص:
مؤسسه فرهنگی هنری و انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی؛ ۹۶۷، حقوق سیاسی؛ ۳۱.
۱- ۷۶۱-۴۱۹-۹۶۴-۹۷۸ : ۱۰۰۰۰۰ ریال
فیپای مختصر.
فهرست نویسی کامل این اثر در نشانی: <http://opac.nlai.ir>
باب گوره، سیدحسام الدین، ۱۳۶۴
۳۸۶۱۸۰۵

سرشناسه :
عنوان و نام پدیدآور:
مشخصات نشر:
مشخصات ظاهری:
فروست:
شابک:
وضعیت فهرست نویسی:
یادداشت:
شناسه افزوده:
شماره کتابشناسی ملی:

مؤسسه فرهنگی هنری و انتشارات

عنوان: حقوق متقابل مردم و حکومت در جمهوری اسلامی ایران

تألیف: دکتر محمدرحیم عیوضی، سرانجام‌الدین باب‌گوره

نوبت چاپ: اول، زمستان ۱۳۹۰

شمارگان: ۱۰۰۰ قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان

حروف‌چینی و لیتوگرافی: مؤسسه فرهنگی هنری و انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی

چاپ و صحافی: چاپخانه مرکز اسناد انقلاب اسلامی

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۷۹-۷۶۱-۱

ISBN 978-964-479-761-1

کلیه حقوق این اثر برای ناشر محفوظ است.

نشانی: تهران، خیابان شریعتی، نرسیده به میدان قدس، رویه‌روی پمپ بنزین اسدی، پلاک ۱۹۵۴،

مرکز اسناد انقلاب اسلامی. صندوق پستی ۱۹۳۹۵/۳۸۹۶ تلفن: ۲۲۲۱۱۱۹۴ تلفکس: ۲۲۲۱۱۱۷۴

www.irdc.ir

فهرست مطالب

۱۱		مقدمه
۱۳		پیشگفتار
		بخش اول
۲۱		کلیات و مبانی نظری
۲۳		فصل اول: کلیات
۲۳		۱- تعریف حاکمیت
۲۵		۱-۱- ریشه‌ی حاکمیت و تحول تاریخی این مفهوم
۳۰		۲-۱- حاکمیت در اسلام
۳۲		۲- تعریف مردم
۳۳		۱-۲- مفهوم شهروندی
۳۵		۲-۲- شهروندی و تحولات مفهومی آن در بستر تاریخ
۴۵		۳- تعریف حق
۴۷		۱-۳- اقسام حق
۵۱		۵- تعریف قانون اساسی
۵۱		۱-۵- مبانی پیدایش
۵۴		۲-۵- ویژگی‌های قانون اساسی
۵۵		۶- تعریف جمهوریت
۵۹		فصل دوم: مبانی نظری قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
۵۹		۱- منشأ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
۶۲		۱-۱- منشأ وحیانی

- ۲- منابع و حیانی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ۶۵
- ۱- ۲- قرآن به عنوان منبع قانون ۶۵
- ۲- ۲- سنت و سیره به عنوان منبع قانون ۶۸
- ۳- ۲- اجماع به عنوان منبع قانون ۶۹
- ۴- ۲- عقل به عنوان منبع قانون ۷۰
- ۳- نظریات فقهی سیاسی امام خمینی (ره) منبع دیگر قانون ۷۱
- ۱- ۳- نظریه‌ی ولایت فقیه ۷۳
- ۲- ۳- قانون حکومت اسلامی از منظر امام خمینی (ره) ۷۷
- ۳- ۳- ویژگی‌های قانون اساسی از منظر امام خمینی (ره) ۷۹
- ۴- ۳- قوه موضوعه منبع دیگر قانون ۸۳
- فصل سوم: تاریخ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ۸۷
- ۱- مرحله تدوین تصویب قانون اساسی ۸۸
- ۱- ۱- تدوین پیش نویس قانون اساسی ۸۹
- ۲- ۱- عرضه‌ی پیش نویس به افکار عمومی ۹۲
- ۳- ۱- بررسی نظرات مراجع حوزه‌ی علمیه قم و سایر پیشنهادات ۹۳
- ۴- ۱- بررسی تذکرات رهبر انقلاب اسلامی ۹۴
- ۵- ۱- بررسی نظرات جامعه‌ی مدرسین حوزه‌ی علمیه قم ۹۶
- ۶- ۱- بررسی پیش نویس در شورای انقلاب ۹۷
- ۷- ۱- بررسی و تنظیم پیش نویس قانون اساسی به عنوان لایحه در کابینه‌ی دولت موقت ۹۸
- ۸- ۱- تشکیل مجلس برای بررسی نهایی پیش نویس قانون اساسی ۹۸
- ۹- ۱- تشکیل دبیرخانه‌ی مجلس بررسی نهایی قانون اساسی ۹۹
- ۱۰- ۱- ایجاد کمیسیون‌های تخصصی در مجلس بررسی نهایی قانون اساسی ۱۰۰
- ۱۱- ۱- تشکیل جلسه‌های عمومی بررسی نهایی قانون اساسی ۱۰۱

۱۰-۱۲- بررسی مجدد و بازبینی مصوبات مجلس بررسی نهایی قانون	
اساسی.....	۱۰۶
۱۳-۱- بررسی نهایی در مجلس خبرگان.....	۱۰۶
۱۴-۱- همه‌پرسی و تصویب نهایی.....	۱۰۷
۲- بازنگری در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.....	۱۰۹
۱- ۲- ضرورت بازنگری در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.....	۱۱۰
۲- ۲- چگونگی بازنگری.....	۱۱۳
۲- ۲- نتیجه‌ی کار شورای بازنگری و تصویب نهایی.....	۱۱۶
فصل چهارم: - حاکمیت در قانون اساسی جمهوری اسلامی	
ایران.....	۱۲۳
۱- گذاری بر حاکمیت - اندیشه‌ی سیاسی غرب.....	۱۲۳
۲- حاکمیت در اسلام.....	۱۲۴
۳- گذاری بر خوانش این اسلاید - جمهوریت در جمهوری اسلامی	
ایران.....	۱۲۶
۴- حاکمیت دینی الهی - مردمی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.....	۱۲۸
۱- ۴- حاکمیت الهی.....	۱۳۱
۲- ۴- حاکمیت مردمی.....	۱۳۴

بخش دوم:

حقوق حکومت و مردم در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.....	۱۴۱
فصل اول: حقوق حکومت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.....	۱۴۳
۱- حقوق حاکمیت.....	۱۴۵
۱- ۱- حقوق سیاسی.....	۱۴۷
الف) رهبری.....	۱۵۳
ب) ریاست جمهوری.....	۱۵۵
پ) مجلس خبرگان.....	۱۵۶

- ت) مجلس شورای اسلامی ۱۵۸
- ث) شورای نگهبان ۱۶۰
- ج) قوه قضائیه ۱۶۲
- چ) شورای عالی امنیت ملی ۱۶۳
- ح) مجمع تشخیص مصلحت نظام ۱۶۴
- خ) صدا و سیما ۱۶۵
- د) نیروهای نظامی و انتظامی ۱۶۶
- ۱- ۲- حقوق فرهنگی ۱۶۷
- ۱-۳- حقوق اقتصادی ۱۸۱
- ۱-۴- حقوق نظامی ۱۹۱

فصل دوم:

حقوق مردم در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ۱۹۷

- ۱- انواع حقوق و آزادی‌های مردم ۱۹۸
- ۱-۱- حقوق و آزادی‌های کلاسیک ۲۰۰
- ۱-۲- حقوق فردی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نوین ۲۰۱
- ۲- حقوق مردم در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ۲۰۵
- ۲-۱- حقوق مدنی و سیاسی ۲۰۵
- الف) حق حیات ۲۱۵
- ب) منع بازداشت خودسرانه ۲۱۵
- پ) منع شکنجه ۲۱۶
- ت) مصونیت حیثیت و افشای امور خصوصی ۲۱۶
- ۲-۲- حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ۲۳۵

نتیجه‌گیری ۲۴۳

کتابنامه ۲۵۱

نمایه ۲۶۳

مقدمه

انقلاب‌های بزرگ از پدیده‌های مهمی هستند که تحول در تمام عرصه‌های سیاسی، اجتماعی و نیز فلسفه‌های سیاسی و مبنای پیدایش حقوق را به دنبال دارند. انقلاب اسلامی ایران نیز به علت ماهیت و سیاسی خاص خود، تأثیرات بسیار مهمی در فلسفه‌ی سیاسی حاکم و حقوق متقابل مردم و حکومت به جای گذاشته است. نظام جمهوری اسلامی و قانون اساسی آن به عنوان مهمترین دستاورد انقلاب اسلام، متضمن حقوق متقابل مردم و حکومت با نگرش مخصوص به خود است که در امر من تلف قانون اساسی به طور مفصل تصریح شده است. متأثر از منشأ و منابع و حیاتی و مردمی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، حقوق سیاسی و مدنی و حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی برای مردم به عنوان شهروندان جامعه‌ی اسلامی ایران لحاظ شده است و متقابلاً متأثر از منشأ مزبور، برای حکومت نیز حقوق خاصی در آن پیش‌بینی شده است.

این ساختاربندی سیاسی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ریشه‌ی اندیشه‌ی سیاسی امام خمینی است که در آن جمهوری اسلامی حکومتی مبتنی بر ضوابط اسلام و قانون اساسی آن اسلام می‌باشد. در این نظام، کارگزاران نیز باید حایز شرایط معین‌شده‌ی اسلامی باشند، به طوری که خطوط کلی حکومت، اصول مسلم اسلامی است که در قرآن و سنت و سیره‌ی پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) بیان شده‌اند. به اعتقاد امام خمینی، اهداف حکومت اسلامی منبعث از آموزه‌های اسلام و با سایر حکومت‌ها متفاوت است. مفهوم محوری دیگر در اندیشه‌ی سیاسی امام خمینی، مفهوم «جمهوریت» به معنای اتکای اداره‌ی امور کشور بر آرای اکثریت مردم است که قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران حاصل ترکیب طولی این دو به شمار می‌رود.

براساس اندیشه‌ی سیاسی مذکور که طی همه‌پرسی‌های متعدد به تصویب ملت ایران نیز رسیده است، حاکمیت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران شکلی متفاوت، منحصر به فرد و نوینی دارد و دارای صورت‌بندی دینی و طولی است، به طوری که از یک سو حاکمیت الهی و موازین اسلام را به عنوان اساس و زیرساخت حاکمیت و حکومت‌داری پذیرفته است و از سوی دیگر، در طول این حاکمیت الهی، به مبانی جمهوریت و حاکمیت ملت ارزش نهاده و آن را در قالب موازین اسلام صورت‌بندی کرده است.

این صورت‌بندی خاص، مبانی حقوق متقابل مردم و حکومت را مشخص می‌سازد که به طور مفصل در این کتاب مورد بررسی قرار گرفته و امید است مورد استفاده‌ی علاقه‌مندان مطالعات انقلاب اسلامی ایران قرار گیرد و یاریگر محققان این حوزه‌ی پژوهشی باشد. در پایان، ضمن تشکر از مؤلف محترم، از تلاش‌های ناظران علمی اثر آقایان دکتر اکبر اشرفی، دکتر میرحسین اسدزاده، مصطفی رضانیا و روح‌الله صفریانی و نیز همکاران محترم در مؤسسه‌ی فرهنگی هنر و انتشارات قدردانی می‌شود.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی

پیشگفتار

انقلاب اسلامی ایران و دستاوردهای آن، منشأ تحولات و دگرگونی‌های بنیادی در ساختارهای سیاسی، رهنمود حقوقی و اقتصادی ایران بوده است، به‌طوری‌که صورت‌بندی ساختارها و کارگزاری‌های جدیدی در ایران را منجر شده است. پیروزی انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام خمینی (ره) در سال ۱۳۵۷ و به دنبال آن برگزاری همه‌پرسی دهم و یازدهم فروردین ۱۳۵۸ که منجر به تأسیس نظام جمهوری اسلامی در ایران گردید، هرچند نتیجه‌ی مهم انقلاب به‌شمار می‌رفت، ولی فی‌نفسه نمی‌توانست بیان‌کننده‌ی آرمان‌ها و خواسته‌های انقلاب و مردم باشد و ضرورت داشت که این آرمان‌ها و خواسته‌های تاریخی در چارچوبی حقوقی و عملیاتی، الگوی رفتار، نقشه‌ی راه و سامان داده‌ی نظام جمهوری اسلامی گردد. بر این اساس، نهاده شدن تحولات بنیادین حاصل از انقلاب و همچنین تثبیت و استمرار مردم‌سالاری در ایران پس از انقلاب، مستلزم تدوین مصدب یک قانون محوری و مشروعیت‌بخش بود تا هم نظام آلترناتیو سیستم استبدادی پهلوی را خنثی کند و هم، کارگزاری‌ها و سازوکارهای رفتاری سیستم جدید را در سیاست داخلی و خارجی جهت نیل به آرمان‌های انقلابیون (استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی) طراحی نماید. این مهم در چارچوب تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران محقق گردید.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان نهاد بنیادین ماحصل انقلاب اسلامی بیانگر نظام سیاسی، حقوقی، اقتصادی و فرهنگی کشور و همچنین انعکاس‌دهنده و مبین نمادهای هویتی ایرانیان می‌باشد که از کانال همه‌پرسی، تجمیع‌گر ارزش‌ها و نمادهای هویتی مشترک ایرانیان شد. چنان‌که در مقدمه‌ی قانون اساسی نیز بر این امر تأکید شده است: «قانون اساسی

جمهوری اسلامی ایران مبین نهادهای فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی جامعه‌ی ایران اساس اصول و ضوابط اسلامی است که انعکاس خواست قلبی امت اسلامی می‌باشد. بر این اساس، اگر رویکرد ما به سیاست، منطبق با تعریف «دیوید ایستون» باشد که سیاست را توزیع اقتدارآمیز ارزش‌ها^۱ معنا می‌کند، مشهود است که قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به‌مثابه یک سیستم باز سیاسی از کانال همه‌پرسی، ارزش‌ها و نمادهای هویتی مردم ایران (درون‌داد) را پردازش کرده و سازوکارها، کارگزاری‌ها و الگوی رفتار مردم و حاکمیت (بیرون‌داد) و به‌عبارتی دیگر فرهنگ سیاسی را نهادینه و نظام‌مند کرده است.

تبیین و تشریح حقوق و تکالیف مردم (شهروندان) و حاکمیت، یکی از کارویژه‌های اصلی قانون اساسی می‌باشد که با تنویریه کردن آنها در چارچوب اندیشه‌های معمار انقلاب اسلامی، مضامین مبنایی (ره) و نظام ارزشی و فرهنگی جامعه و پیش‌بینی سازوکارهای اجرایی برای راندن ماهی لازم‌الاجرا به آنها، این کارویژه را عملیاتی می‌کند. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز در باب ۱۷۷ اصل، کارویژه‌ی مذکور را تنویریه و نهادمند کرده است.

براین اساس، در این پژوهش سعی بر آن است ضمن بررسی مبانی نظری، منشأشناسی و منبع‌شناسی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، روند تدوین و تصویب این قانون، همچنین شناخت حاصل‌کردن از مفهوم مردم و حاکمیت، و حقوق آن در گذر تاریخ، بررسی مفهوم حاکمیت و صورت‌بندی‌های متفاوت آن، و ارتباط حاکمیت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، حقوق مردم و حاکمیت از منظر تاریخ ارتباط بین حقوق طرفین (مردم و حاکمیت) و مصادیق و نموده‌های آن، در این سند سیاسی حقوقی مورد بررسی قرار گیرد و از آن جهت که آموزه و نظریه‌ی شاکله‌ی انقلاب اسلامی و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به‌مثابه نهاد بنیادین ماحصل آن نظریه‌ی ولایت‌فقیه امام‌خمينی (ره) می‌باشد، شناخت حقوق مردم و حاکمیت و تبیین نوع ارتباط آن دو، مستلزم غور و بررسی اجمالی نظریه‌ی ولایت فقیه امام خمينی (ره) می‌باشد، که در فصول آغازین تحت عنوان مبانی نظری قانون اساسی، به آن پرداخته خواهد شد. سؤال اصلی و محوری پژوهش حاضر این است که در

1. David Easton, *A System Analysis of Political Life*, New York: John Wiley & Sons, 1965, p 57.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، رابطه‌ی بین حقوق مردم و حاکمیت، چگونه تبیین شده است؟ جواب‌دادن به این سؤال، پاسخ‌دادن به چند سؤال فرعی را می‌طلبد که در فصول جداگانه به آن پرداخته می‌شود. سؤالات فرعی مذکور بدین شرح است:

- مبانی نظری و منشأ مشروعیت قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران چیست؟
- روند شکل‌گیری و تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران از آغاز انقلاب تا اصلاح و بازنگری نهایی آن چگونه است؟
- مردم (شهروندان) در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران دارای چه جایگاهی هستند؟
- شیوه اتکال حاکمیت به رأی ملت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران چگونه است؟

- حاکمیت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران دارای چه جایگاهی است؟

در جواب به سؤال اصلی و محور پژوهش، فرضیه‌ی نگارنده این است که در نظام جمهوری اسلامی ایران، بین حقوق مردم و حاکمیت، در چارچوب نظریه‌ی ولایت فقیه و حاکمیت دینی (الهی مردمی) منتج از رابطه‌ی تلازمی برقرار است که میزان تعهد طرفین به این دو مؤلفه‌ی محوری و مصادیق آنها در قانون اساسی تدوین و تشریح شده است.

با وجود اینکه کتاب خاصی به صورت مستقل به حقوق حاکمیت و مردم پرداخته است، ولی مجموعه‌ای از کتب را می‌توان شناسایی کرد که به موضوع مورد بحث مرتبط می‌باشند. در این دسته از کتاب‌ها صرفاً به تفسیر و تشریح حقوقی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران پرداخته شده است. کتاب «حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران» اثر سید محمد هاشمی، در سه جلد به تفسیر و تشریح قانون اساسی پرداخته است، کتاب «حقوق اساسی و نهادهای سیاسی جمهوری اسلامی ایران» اثر جلال‌الدین مدنی، کتاب «حقوق اساسی» جعفر بوشهری، کتاب «شرح قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» اثر محمدحسین ایران‌منش، کتاب «حقوق اساسی و ساختار حکومت جمهوری اسلامی ایران» نوشته‌ی قاسم شعبانی، کتاب «شرح و تفسیر قانون اساسی» اثر محمد یزدی. کتاب «مبانی فقهی کلیات قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» نوشته‌ی حجت‌الاسلام و المسلمین عمیدزنجانی که با رویکردی تاریخی فقهی، روند تأسیس قانون اساسی و اصول و اصلاحات و مبانی نظری و فقهی

آن را مطالعه کرده است، به حقوق مردم و حاکمیت به صورت بسیط و مستقل پرداخته است. کتاب «بررسی حقوقی سیاسی تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی: کاربرد روش تاریخ‌نگاری شفاهی در پژوهش‌های حقوق اساسی» به قلم محسن خلیلی، روند تدوین و تصویب قانون اساسی را مورد مطالعه قرار داده و به تشریح حقوق ملت و حاکمیت پرداخته است. کتاب «امام‌خمنی و مردم‌سالاری دینی» نوشته‌ی سیدکاظم قاضی‌زاده در چارچوب نظرات و دیدگاه‌های امام‌خمنی (ره)، به حقوق و آزادی‌های مردم به عنوان یکی از مؤلفه‌های مردم‌سالاری، پرداخته است که با قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تطبیق نداده است.

با وجود اینکه منابع فوق به مباحث قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران پرداخته‌اند، لیکن کمتر به مباحث مبانی نظری حقوق مردم و حاکمیت در قانون اساسی و مصادیق این حقوق در این قانون اشاره داشته و غالباً با رویکردی حقوقی مواد کلی قانون را مدنظر داشته‌اند یا به صورت اگانه حقوق مردم را مورد بررسی قرار داده‌اند، بدون آنکه مبانی هستی‌شناختی و جامعه‌شناختی آن را تبیین و تحلیل کرده باشند. لذا در این پژوهش، سعی بر آن است تا ضمن تبیین مبانی نظری، قانون اساسی، مصادیق و نمودهای حقوق حاکمیت و مردم در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مورد مطالعه قرار بگیرد.

راجع به موضوع مورد پژوهش، مقالات متعددی یافت می‌شود که اکثریت قریب به اتفاق آنها به صورت اجمالی یکی از مؤلفه‌های حقوق مردم یا حقوق حاکمیت را در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مورد بررسی قرار داده‌اند. مرادنی بحث خود، گذاری به ساختار قانون اساسی، روند تصویب آن و حقوق مردم و شهروندان داشته‌اند. بنابراین، مقاله‌ای که مستقلاً به حقوق مردم و حاکمیت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بپردازد، نوشته نشده است. مقاله‌ی «حقوق مردم در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» اثر عباس نیکزاد، که از لحاظ موضوعی قرابت زیادی با پژوهش حاضر دارد، به ذکر انواع حقوق مردم در قانون اساسی بدون تفسیر و تشریح اکتفا کرده است و براساس حقوق طبیعی و حقوق بشر در اسلام، برخی از اصول قانون اساسی را مورد بررسی قرار داده است. همچنین تحقیق دیگری که اشتراک موضوعی قابل توجهی با پژوهش حاضر دارد، مقاله‌ی «ابعاد حاکمیت مردم در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» اثر جلال درخشه است، که ضمن تبیین

مفهوم حاکمیت سیاسی و نظریه‌های مربوط به آن، نظریه‌ی حاکمیت در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران را، همراه با نمودهای آن در نهاد قانون اساسی و کارگزاری‌های اصلی آن، از جمله: رهبری، ریاست‌جمهوری، مجلس شورای اسلامی، شوراها و همه‌پرسی، مورد مطالعه قرار داده است و به بررسی تکالیف مردم و حقوق حاکمیت پرداخته است.

در مقاله‌ی «حقوق شهروندی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» نوشته‌ی ابراهیم حقیقی، با رویکردی جامعه‌شناختی، مفهوم شهروندی و حقوق آن، مورد بررسی واقع شده و سپس این حقوق در اسلام و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مورد مطالعه قرار گرفته است. در مقاله‌ی «مردم‌داری در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: حدود قدرت دولت» نوشته‌ی محمد سیع، با تفسیر قانون اساسی با معیارهای دموکراتیک، به برخی از حقوق مردم همچون، مشارکت، پاسخ‌گویی، شفافیت، پاسخ‌پذیری، و غیره پرداخته شده است. در مقاله‌ی «تاریخچه‌ی حاکمیت، قانون اساسی و حقوق شهروندی در ایران» به قلم اسدالله افشار، حقوق شهروندی با گذاری به فقه سیاسی مذهب تشیع، در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در ابعاد سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و قضایی، مورد کنکاش قرار گرفته است. مقاله‌ی «انقلاب اسلامی ایران و تأسیس نظام مردم‌سالاری دینی» اثر محمد عابدی از کتاب، با مطالعه‌ی اجمالی برخی از اصول قانون اساسی، به گزیده‌ای از حقوق مردم در قانون اساسی پرداخته است. در مقاله‌ی «مهار قدرت سیاسی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» اثر مهیار پورحسین، به بحث درباره‌ی جمهوریت، تفکیک قوا و حق حکومت مردم تحت هدایت رهبری فقیه و همچنین حق مشارکت و نظارت همگانی مردم بر قدرت و حکومت پرداخته شده است. در مقاله‌ی «تاریخچه‌ی حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران» به قلم عباسعلی عمیدزنجانی، به مراحل تدوین و تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران پرداخته شده است. در مقاله‌ی «مروری بر شکل‌گیری قانون اساسی در جمهوری اسلامی ایران» اثر جلال‌الدین مدنی، روند تدوین و تصویب قانون اساسی و برگزاری همه‌پرسی و پذیرش آن از سوی مردم مورد بررسی قرار گرفته است. در مقاله‌ی «دولت و امنیت اجتماعی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» اثر عبدالرحمان حسینی‌فر، به یکی از وظایف دولت در مقابل مردم

یعنی، تأمین امنیت در حوزه‌های قضایی، اقتصادی، فرهنگی اجتماعی، سیاسی اداری و نظامی دفاعی پرداخته شده است.

در رابطه با حقوق مردم و حاکمیت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مستقلاً اثری تألیف نشده است. بنابراین، انجام چنین پژوهشی با توجه به اهمیت موضوع و لزوم آن در تکوین مردم‌سالاری، ضروری می‌نماید. با این حال، راجع به حوزه‌ی مورد مطالعه‌ی پژوهش حاضر، چندین اثر تألیف شده است که به صورت پراکنده و اجمالی گذاری به حاکمیت، حکومت، حقوق مردم، شهروندان، اقلیت‌ها، جامعه‌ی مدنی و... در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران داشته‌اند؛ از جمله: «حق حاکمیت مردم در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» اثر علی صباغیان به تلفیق بین نظریه‌ی حاکمیت الهی و نظریه‌ی حاکمیت مردم در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران پرداخته است. «حکمرانی خوب و ارزیابی حاکمیت و حکمرانی خوب در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» نوشته‌ی بهزاد قربانی درآباد، نظریه‌ی مدرن حکمرانی خوب را برپایه‌ی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، با رویکردی تطبیقی مورد بررسی قرار داده است. «بسیار رعایت حقوق شهروندان در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» تألیف مجتبی پشویان، موارد ایجابی مطابقت قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با حقوق بشر را مورد مطالعه قرار داده است. «ادیان و مذاهب و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» اثر فرشید دریانوش، حقوق و تکالیف اقلیت‌های مذهبی به رسمیت شناخته شده در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران را مورد بررسی قرار داده است. «بررسی نسبت جامعه‌ی مدنی با قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» اثر ناصر دهقانی است که در آن، به ارائه‌ی صورتی از جامعه‌ی مدنی در بستر اندیشه‌ی دین و سیاست، در چارچوب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران پرداخته است. «بررسی اصل پنجاه و ششم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» تألیف زیبا نیلی، مؤلفه‌ی حاکمیت را در چارچوب اصل پنجاه و ششم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مورد بحث قرار داده است.

بر این اساس، می‌توان گفت علی‌رغم اهمیت و ضرورت انجام کار علمی و پژوهشی مستقل راجع به موضوع حقوق حاکمیت و مردم در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تاکنون ادبیات علمی و آکادمیک قابل توجهی در این حوزه تولید نشده است و محدود آثاری

نیز که در این حوزه خلق شده است، غالباً گذاری اجمالی به قانون اساسی و کارویژه‌های آن داشته‌اند. پژوهش حاضر بر آن است تا گامی در راستای تبیین کارویژه‌های اساسی قانون اساسی (تبیین حقوق مردم و حاکمیت) برداشته و زمینه‌ی انجام تحقیقات گسترده‌تر را فراهم نماید.

درباره‌ی اهمیت و اهداف پژوهش حاضر باید گفت قانون اساسی به‌منابه یکی از بنیادهای دموکراسی‌های معاصر، از یک‌سو متضمن تأمین حقوق و آزادی‌های مردم و از سوی دیگر، مبین حقوق حاکمیت و تحدیدکننده‌ی قدرت آن است که با انجام کارویژه‌ی فوق، زمینه‌های تحقق حکومت مردم‌سالار را فراهم می‌کند. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز در راستای عملیاتی‌کردن این کارویژه، تدوین و تصویب شده است. بر این اساس، عملیاتی‌شدن این کارویژه مستلزم ساخت و معرفت حاصل‌کردن از حقوق مردم (آزادی‌ها) و حقوق حاکمیت (قدرت محدودشده) است. پژوهش حاضر، با هدف شناخت و تشریح حقوق حاکمیت و مردم در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و بررسی جایگاه نظریه‌ی ولایت فقیه در قانون اساسی انجام شده‌است.

نقطه‌ی تمرکز و محوری پژوهش حاضر، نظریه‌ی ولایت فقیه امام‌خمينی(ره)، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و حقوق مردم و حاکمیت در این قانون، در محدوده‌ی زمانی (۱۳۵۷ تا ۱۳۶۸) است. به‌طوری‌که نظریه‌ی ولایت‌فقیه به‌شبه منبع موجودیت‌بخش قانون اساسی و انسجام‌بخش سایر منابع وحیانی و بشری این قانون، مورد‌بطال قرار گرفته و در این چارچوب، مصادیق حقوق حاکمیت و مردم تبیین شده‌است.

ساختار پژوهش حاضر متشکل از یک مقدمه، دو بخش، شش فصل و یک نتیجه‌گیری است. مباحث مطرح‌شده در بخش‌های پژوهش از این قرار است:

در آغاز پژوهش، مقدمه‌ای ارائه شده‌است که حدود و ثغور موضوعی، زمانی و مکانی مسئله‌ی پژوهش را تحدید نموده است. در بخش اول پژوهش، جهت حفظ انسجام کار، کلیات مفهومی و مبانی نظری، منشأ و منابع قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بررسی شده‌است، به‌طوری‌که در فصل اول کلیات مفهومی، در فصل دوم مبانی نظری قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، در فصل سوم سیر تاریخی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

از تدوین تا بازنگری، و در فصل چهارم صورت‌بندی حاکمیت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بحث شده‌است. در بخش دوم، حقوق حکومت و مردم در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تبیین شده‌است. این بخش متشکل از دو فصل است. در فصل اول، حقوق حکومت و در فصل دوم، حقوق مردم تبیین شده‌است. نهایتاً در قسمت نتیجه‌گیری، فرضیه‌ی پژوهش استنتاج شده و یافته‌های حاصل از پژوهش ارائه شده‌است.

دکتر محمدرحیم عیوضی

استاد دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

عضو گروه علوم سیاسی

www.ketab.ir